

LUND UNIVERSITY

Skinner och Atlantican

Bjerstedt, Sven

Published in:
Lärdomshistoriska samfundets årsbok

1993

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Bjerstedt, S. (1993). Skinner och Atlantican. I *Lärdomshistoriska samfundets årsbok* (s. 167-176). Lychnos.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Skinner och Atlantican

Quentin Skinners idéhistoriska metodologi uppmärksammades i Sverige kanske först av Sven-Eric Liedman (*Lychnos* 1979–80, s. 280–287). Liedmans presentation inriktade sig till stor del på den principiellt intressanta frågan, i vilken utsträckning Skinners metodologiska program kommer till synes i hans historiska arbeten: hur väl intention och utförande stämmer överens.

Här vill jag ta min utgångspunkt i den utmärkta debattvolymen *Meaning and context* (Cambridge 1988). Där förekommer en grundlig diskussion av metodfrågor, men frågan hur Skinners program ter sig i den idéhistoriska praktiken besvaras endast antydningvis.

En ny belysning av frågeställningen vill jag försöka åstadkomma genom att, på ett kanske något hisnande och anakronistiskt vis, betrakta

två klassiska svenska lärdomshistoriska arbeten genom Skinners glasögon. De berör båda samma ämne men redovisar mycket olika resultat. Ämnet tycks på ett intressant sätt aktualisera vad Skinner har att säga om en författares avsikter och rationalitet; det är Rudbecks *Atlantica*.

I svensk lärdomshistoria utgör *Atlantican* ett storslaget forskningsobjekt, samtidigt lockande och frånstötande. Med några års mellanrum utkom på 30-talet ett par arbeten, som presenterar vitt skilda synsätt på *Atlantican*: Johan Nordströms *De yverbornes ö* och Axel Strindbergs *Bondenöd och stormaktsdröm* – den förra en klassiker i svensk lärdomshistorisk tradition och ett ofta återropat exempel på stilen i den »Nordströmska skolan»; den senare en omdebatterad, marxistiskt färgad analys som utkommit i en rad upplagor.

Eftervärldens allmänna intryck av *Atlantican* är väl ett av tröttande, massiv galenskap. Redan Atterbom kallade emellertid denna galenskap »ojemförligt intressantare, än klokskapen hos dess flesta bedömmare». Här är det dock just klokskapen hos Johan Nordström och Axel Strindberg som jag skall intressera mig för. Företräder någon av dem – eller båda – det vetenskapsideal som Skinner förespråkar?

Quentin Skinner

Skinners metodologi utgör en reaktion mot och en kritik av vad han uppfattar som förhärskande men felaktiga sätt att bedriva idéhistorisk forskning.

Kritiken slår mot flera håll. För det första vänder sig Skinner mot tendensen att på något sätt uppfatta källtexterna som en serie försök att besvara en kanonisk uppsättning för evigt återkommande frågor (perennial questions). I Collingwoods efterföljd förnekar han existensen av sådana; lärdomshistorien bör ses som en serie episoder där såväl frågorna som svaren ofta har ändrats (*Meaning and context*, s. 65, 234). Följden av det »kanoniska» synsättet blir enligt Skinner att man tvingar på en källtext (och dess författare) bedömningar och begrepp som inte har där att göra. Följden måste bli en feltolkning.

Skinner förordar vidare en icke-kausalt förklaringsstyp, som i princip är ett slags omskrivning av författarens avsikt med det han skrivit (redescription of intention), oberoende av yttre avsikter (motives; s. 79 ff, 96). I linje med detta kritiserar han de historiker som fixerar sig vid den sociala kontexten. Att känna till en handlings *orsaker* skänker inte någon förståelse av själva handlingen, hävdar han. Att studera den sociala kontexten kan visserligen *underlätta* förståelsen av en text, men det är felaktigt att anta att idéerna i en text kan förstås *i termer av*

textens sociala kontext. *Poängen* med en text får man klar för sig inte genom författarens bakomliggande skäl och orsaker utan genom att förstå författarens *avsikt* med det han skrev (s. 59 ff).

Å andra sidan vänder sig Skinner också mot synsättet, att det vore tillräckligt för idéhistorikern att utgå från själva källtexten och – som han med återkommande sarkasm citerar – »read it over and over again». En sådan helt textcentrerad metod är oduglig för att förstå författarens avsikt, hävdar Skinner. För att begripa den måste man skaffa sig en bred kännedom om den ram av konventioner (conventional framework) inom vilken författaren verkar. Härigenom kommer också en texts grad av originalitet, dess icke-konventionalitet, att framgå. En sådan kännedom kan inte bygga på enbart större arbeten, som s.a.s. levt vidare till våra dagar, utan kräver inblick i en bred flora av epokens texter.

»Klassikerna» fungerar inte som vägvisare till en tidsepoks tankevärld. För Skinner byggs en ideologi upp av en uppsättning *konventioner*. Att studera en viss ideologi innebär följaktligen att »dammsuga» en periods »minor texts» för att identifiera de konstitutiva och regulativa konventionerna som utmärker den förhärskande ideologin. När förändringar eller förstärkningar av en ideologi sker i en »större text» sker detta i tydlig relation till konventionerna (s. 12).

Skinner vänder sig vidare mot olika slag av »mytologier» som på ett felaktigt sätt har kommit att dominera historieforskningen. Fixeringen vid doktriner, färdiga läror och systembyggen, är en sådan mytologi, som ofta får till följd att forskaren tillskriver en källtext åsikter som dess författare inte rimligen kan ha avsett att förmedla (s. 33). Med detta sammanhänger en »koherensmytologi», som likaså fixerar sig vid färdiga tankesystem, där de enskilda texterna inte passar in – abstraktioner som inte stämmer med fakta (s. 39).

Att intressera sig mera för en texts betydelse för eftervärlden än dess betydelse för författaren, liksom att tillämpa sina egna välbekanta klassificeringskategorier på främmande begreppsvärldar – detta är också exempel på enligt Skinner vanliga men förkastliga »mytologier» i historieforskningen (s. 44 f).

Skinnerns positiva ståndpunkt beträffande idéhistorisk metod kan grovt sammanfattas i de grundläggande frågor som han menar att historikern bör ställa inför en given historisk händelse (och med händelse förstås även författandet av en text):

- (1) Vilka *åsikter och övertygelser* hade den handlande?
- (2) I vilken mån var de *rationella*?
- (3) Vilka *konventioner* rådde i sammanhanget? (s. 90 ff)

För att besvara (1) är det väsentliga vår förståelse av en given text. Vad betyder texten? Skinner särskiljer tre slag av betydelse (meaning 1–3): vad *orden* i en text betyder, vad texten betyder för *läsaren* och vad *författaren* avser att texten skall betyda (s. 70). Det är just författarens avsikt (intention) med texten som står i fokus för Skinners metodologiska intresse. Med hjälp av språkfilosofen J. L. Austins terminologi identifierar han denna avsikt som den *illokuta handling* (illocutionary act) författaren utfört då han skrivit texten ifråga (s. 74).

Här anknyter Skinner till anglosaxisk språkfilosofi, där »speech-act theory» utgående från den senare Wittgenstein ägnats stor uppmärksamhet. I korthet kan Austins termer presenteras på följande sätt. Att säga något kan kallas att utföra en lokut handling. Det innebär i allmänhet därigenom att utföra en illokut handling (fråga, svara, berätta, varna, döma, kritisera osv), en handling *i* det man säger något, till skillnad från handlingen *att* säga något. En perlokut handling slutligen innebär att yttrandet framkallar en viss följdriktig verkan. Lokut: han sade; illokut: han rädde mig; perlokut: han övertygade mig.

Det är således den illokuta dimensionen av ett yttrande som är intressant för Skinners metodologiska strävan. Han identifierar den (ifråga om källtexter) med författarens avsikt (intention, point) med att skriva det han skrev.

(2) Vad beträffar en åsikts eller övertygelses *rationalitet* hävdar Skinner bestämt att denna är oberoende av vilket sanningsvärde vi nu tillmäter åsikten eller övertygelsen. En åsikt kan ha uppfyllt krav på rationalitet under en historisk epok, även om vi nu bedömer den som falsk – nämligen om det då fanns *goda skäl* (good grounds) att omfatta den. »A rational agent believes what he or she ought to believe» (s. 239).

Det har invänts (bl.a. av Peter Winch) att historiska rationalitetsbedömningar av detta slag förutsätter att man tvingar på historien en yttre, föregivet objektiv måttstock. Skinner bemöter denna invändning med argumentet att en sådan yttre måttstock (vare sig subjektiv eller objektiv) inte alls är nödvändig för att bedöma om en åsikt uppfyllde krav på rationalitet eller ej. För historikern räcker det att kunna hävda att han har visat vilka normer som reglerade hävdandet av åsikter under den aktuella epoken (s. 243).

Omvänt blir det också möjligt för historikern att visa att en viss åsikt *inte* uppfyllde sådana rationalitetskrav. Skinner ger ett exempel från Machiavelli, som i vissa stycken stödde sig på förfalskat eller snedvridet källmaterial – en intressant parallell till Rudbeck (s. 245).

(3) Vilka *konventioner* gällde i det sammanhang där texten skrevs? Vi har redan behandlat Skinners avfärdande av de kausala förklaringsarnas och den sociala kontextens betydelse för förståelsen av en källtext. Däremot tillmäter han, som vi sett, en annan typ av kontext avgörande betydelse: den som ger oss möjlighet att identifiera de konventioner som byggde upp den förhärskande ideologin då texten skrevs. Denna kontext utgörs av en mängd texter med mer eller mindre stark anknytning till den text vi studerar. Omfattningen av detta ramverk låter sig inte avgöras på förhand (s. 247).

Skinners metodologi sträcker sig över *textnivå* till *ideologinivå*, när han vill förklara relationen ideologi-handling. En mängd termer i den politiska vokabulären är alltid normativa; de har både beskrivande och värderande funktion (s. 13). Ideologin *legitimerar* härigenom den politiska handlingen (s. 132). Samhällsförändringar åstadkoms till väsentlig del genom att det politiska språkets termer används på ett icke-konventionellt sätt (s. 112).

Johan Nordström

Johan Nordström varnar uttryckligen för faran att inte se göticismen och *Atlantican* som uttryck för sin tid. Historikern måste närma sig dem väl medveten om »att man ej utan vidare kryper i den tidens skinn»; vad tidens åskådningar »verkligt innebar, kunna vi icke återuppleva utan en ihärdig anspänning av eftertanke och inbillningskraft» (*De yverbornes ö*, Stockholm 1934, s. 10). Det »kanoniska» synsätt som Skinner kritiserar omfattas uppenbarligen inte av Nordström (s. 93 f).

Denne är också liksom Skinner mindre intresserad av de yttre motiven bakom en källtext – och Nordström tycks aldrig vilja förstå idéerna *i termer av* deras samhälleliga bakgrund. I den mån han ser en relation mellan den sociala kontexten och en text är den i första hand den omvända: »det vissa ehuru ovägbara inflytandet på det historiska livet av föreställningar som denna» (om den tyska lejonprofetian, s. 10). – Dock förnekar naturligtvis inte Nordström att stormaktspolitiken kunde dra praktisk nytta av den götiska ideologin: han framhåller bl.a. Vasasönernas utrikespolitik och Peder Erikssons oration (s. 66 ff).

Skinner förordar ju att historikern skaffar sig en bred kännedom om det han kallar textens »conventional framework». Något bättre exempel på det rekommenderade arbetssättet än Johan Nordström är nog svårt att finna. Hela hans *De yverbornes ö* är strängt taget just en sådan rundmålning, en grundlig genomgång av den götiska traditionen, det

»conventional framework» inom vilket Rudbeck arbetade. (Att undersöka *spridningen* av upptäckter snarare än upptäckterna själva, det *gängse* snarare än det revolutionerande, brukar väl också ses som karakteristiskt för svensk lärdomshistorisk tradition.)

Nordström undersöker den götiska historieromantikens ursprung och tidiga manifestationer, från Rökstenen och lejonet i Folkungarnas sköld över Fornsvenska legendariet och Ericus Olai till Nicolaus Ragvaldi och ideologins förste store bergsbestigare, Johannes Magnus; och han leder den vidare till Bureus, Stiernhielm, Johan Skytte, Messenius, Schefferus och Verelius för att slutligen nå Rudbeck.

Quentin Skinners avsikt med kravet på en inventering av konventionerna är att den källtext som står i fokus skall kunna bedömas i relation till den ideologi som utgörs av dessa konventioner. Nordström gör en sådan bedömning då han sammanfattande kallar *Atlantican* »i grunden blott ett fullföljande av sekelgamla traditioner inom svensk historieforskning» (s. 94).

Skinner förkastar de »mytologier» som innebär att historikern intresserar sig mera för textens betydelse för eftervärlden än dess betydelse för författaren, och att han klassificerar främmande begreppsvärldar i sina egna välbekanta kategorier. Johan Nordström tycks dela denna uppfattning, då han säger: »Lärdomshistorikerns första och huvudsakliga uppgift är att med rekonstruerande fantasi intränga i tidens vetenskapliga intressen och åskådningar från dess egna utgångspunkter [- - -] För att förstå verket självt och fatta det mäktiga intryck som det gjorde, måste vi utgå från tidens egna vetenskapliga förutsättningar och lära oss att betrakta det som ett uttryck för tidens egen historiesyn» (s. 93 f).

Skinners metodståndpunkt har ovan sammanfattats i tre frågeställningar. Den första koncentrerar sig på författarens *avsikt*, den »illokuta handling» han utfört då han skrivit texten ifråga. Även här tror jag att Johan Nordström tämligen väl rättar sig efter Skinners recept. Gunnar Eriksson har analyserat Nordströms arbete ur ungefär denna synvinkel i uppsatsen »Om stilens betydelse i humaniora». Efter ett längre citat ur *De yverbornes ö* (s. 149) konstaterar han: »Vad Nordström här försöker göra är att försätta läsaren i Olof Rudbecks situation mitt uppe i de antikvariska forskningarna. [- - -] Genom den rika stilistiska orkestreringen ger Nordström ett psykologiskt porträtt av Rudbeck som lyckas fånga också den emotionella högtändning, den faktaberusning som ger en fattbar grund till *Atlanticans* existens sådan den en gång kom att utformas. Det är Wilhelm Diltheys program för inlevelse som praktfullt

illustreras i Nordströms lärda essä» (*Platon & smitaren*, Stockholm 1989, s. 205 f).

Handlingen att utforma »Atlanticans existens» var naturligtvis i hög grad komplex. Inlevelsen är väl en om inte heltäckande så åtminstone en mycket betydelsefull väg att identifiera den illokuta dimensionen hos denna handling. – Möjligen låter Johan Nordström emellanåt sin inlevelse fira väl stora triumfer, som då han efter en beskrivning av de götiska idéernas betydelse för Gustaf II Adolf sammanfattar: »en hälsosammare luft kunna vi icke andas än den som blåser över denna vår tid i svensk historia» (s. 87). När 1600-talets offensiva svenska krigföring, grundad på en patriotism som visas vara sammansatt av i grunden falska föreställningar, framställs som ett idealtillstånd – då har kanske inte bara Quentin Skinner invändningar att göra.

Skidders andra metodologiska frågeställning, den om *rationaliteten* hos de av författaren hävdade åsikterna, blir naturligtvis intressant beträffande Rudbeck. Som sanna kan vi inte betrakta dem; inte heller Nordström kan det. De för vår tid sanslösa etymologiska kopplingarna som skulle stödja teorin om det nordiska Atlantis – uppfyllde de ens för samtiden krav på en rimlig grad av förnuftighet? Nordströms inventering av »konventionerna» tyder ju på att det faktiskt var så; i mycket skulle man kunna se Rudbecks verk som ett – om än vidlyftigt – svar på frågor som ställdes åtskilliga decennier tidigare av Stiernhielm (s. 121 ff).

Samtidigt väjer inte Nordström för att framhålla det maniska i Rudbecks verk: »Ännu ouppdagade vittnesbörd *måste* finnas [- - -] möjliga att återställa till sin ursprungliga sanning [- - -] Förhäxad av dessa fantasiens bländande bilder, som han skådade med en troendes hänryckning och fullkomliga visshet, kommer Rudbeck snart till en punkt, då han i övertygelsen om tesens sanning och sitt eget bättre vetande icke längre tvekar att suveränt påtvinga det historiska materialet den innebörd, som det *måste* ha, om ock i trots av en orimlighet, som i hans ögon endast kan vara skenbar» (s. 150).

Med dessa ord tar Nordström ställning till *Atlanticans* rationalitet (i Skidders mening): verket var visserligen, vilket hans föregående undersökning visat, helt *i linje med* den rådande ideologin, men fick ändå karaktären av en tvångsmässig *överdrift*.

Johan Nordströms undersökning av *Atlantican* i *De yverbornes ö* tycks på punkt efter punkt följa Quentin Skidders metodologiska rekommendationer. Han gör knappast något av de fel som Skinner förkastar, och han tar ställning till de tre grundfrågor som denne anser att historikern måste ställa inför en källtext.

Axel Strindberg

Om sålunda Nordström lämnat Skinnerska skolan med vitsordet berömlig, blir nog Axel Strindbergs avgångsbetyg väsentligt sämre. I de flesta avseenden trotsar han de av Skinner uppställda metodologiska grundsatserna. När det gäller att belysa dessa blir han kanske härigenom både intressantare och mera problematisk.

Strindbergs förklaringstyper är genomgående kausala, beroende av yttre avsikter och av den sociala kontexten. I hans skildring följs göticism och stormaktspolitik hand i hand, och den senare drar hela tiden oförblommerad nytta av den förra: »det gäller en ideologis inflytande i en viss historisk situation» (*Bondenöd och stormaktsdröm*, 3:e utg. Stockholm 1988, s. 18).

Jag tillåter mig en provkollektion ur Strindbergs framställning. Frågan hur Gustaf II Adolf ställde sig »till denna imperialistiska propaganda» (s. 31) besvaras bl.a. med orden: »Gustav Adolfs delaktighet – man frestas säga medansvarighet – är ju fullt klarlagd, vilket kan ge en föreställning om vad det hela skulle tjäna till» (s. 35). Vidare konstaterar Strindberg: »Vilka det var som vann på krigen vet vi; och då också vilka som hade den största glädjen och nyttan av denna göticism» (s. 36).

När det gäller att förstå *Atlantican*, skriver Axel Strindberg (i uttalad polemik mot Atterbom): »ju klenare utsikterna tedde sig att upprätthålla stormaktsväldet, desto starkare blev behovet av dylik kompensationsära» (s. 172).

Strindberg inför en liknande psykologisk förklaring på det personliga planet: »Varför blev just det naturvetenskapliga och praktiska snillet Rudbeck en så hängiven tjänare åt aristokratin och sedan kungamakten vid deras behov av yverboren romanticism, varför utvecklades han till ett följaktligen varken vetenskapligt eller praktiskt redskap för klickintressena? Han köptes; men det räcker inte. Han gick att köpa, därför att han själv behövde kompensera sig med storhetsdrömmar. [...] Ekonomiskt beroende av de makthavande, irriterad av upplevelser i sina tidigare år, trakasserad under sina mandomsår, var den ärekläre Rudbeck med sin skvalande produktionsförmåga ett fynd för den beträngda aristokratin under tider av stor yttre och inre farlighet» (s. 174, 188).

För att förklara göticismen och *Atlantican* håller Axel Strindberg, som vi ser, fram just det som Quentin Skinner vill undvika: de bakomliggande skälen och orsakerna, de yttre motiven, den sociala kontexten. För författarens *avsikt* (i betydelsen hans illokuta handling) har Strindberg inget jämförligt intresse.

På vissa punkter måste han dock få godkänt av Skinner. Han hävdar inget »kanoniskt» synsätt, och han förfaller inte till den helt textcentrerade metoden. Vidare gör han utan tvekan en värdering av de studerade åsikternas *rationalitet*: utifrån rådande förhållanden och föreställningar uppfyllde de kraven. Tonvikten ligger emellertid mera på *förhållandena*, dvs. den sociala kontexten.

Frågan om åsikternas sanningsvärde infogas i historieskrivningen, tvärt emot Skinners rekommendation, och rationalitetsbedömningen blir härigenom mindre tydlig. Strindberg gör i sin framställning ingen hemlighet av att han, historikern, anser göticismens teser grundfalsa. Ironiska kommentarer präglar hans skildring.

Axel Oxenstierna hävdade att Gustaf II Adolfs mål »aldrig var att extendera riket utan konservera och förbättra det som riket hade tillhört». Med anspelning på den götiska legenden om Berik går Axel Strindberg i sarkastiskt svaromål: »Men när hade Sverige tidigare haft en rad Östersjöprovinser? Det måste varit år 836 efter syndafloden» (s. 18).

Han citerar vidare Rudbeck själv: »Ty jag skattar den intet värd vara [- - -] som bär större kärlek till sitt fädernesland än till sanningen.» Strindberg kommenterar: »Vad Rudbeck menat om sin objektivitet är kanske inte så intressant; hela hans författarskap jävar de sist anförda satserna» (s. 195).

Strindberg inventerar *konventionerna* i den götiska ideologin och drar fram ett flertal drag, som förstärker bilden av en ideologi skapad för att främja aristokratiska och krigiska intressen. När Johannes Messenius i sin diktning framhäver de asketiska dygderna, kommenterar Strindberg: »Den sociala innebörden i göticismen framstår härigenom ännu klarare: kyskhet och asketicism vore utvägen att skapa härdade och kallblodiga knektar» (s. 39). När allmogelivet idylliseras finner Strindberg detta »något misstänkt, när det är fråga om ett så bondeoroligt skede som stormaktstiden. Ofta har samma skribenter ägnat sina krafter åt att producera både götisk kraftpoesi och ljuva färdikter. De har gått adliga ärenden i både det ena och det andra fallet» (s. 219).

Skinner skulle väl mot detta urval konventioner invända att det vore just ett urval, tendentiöst i sin strävan att bekräfta den tes som historikern Strindberg redan uppställt och vill bevisa: hur göticismen hela tiden går stormaktspolitikens ärenden.

I centrum för Axel Strindbergs intresse står ju inte förståelsen av en enskild källtext, utan förståelsen av en hel tid och de mekanismer som präglade denna tids ideologi och politik. Skinner delar intresset för

dessa mekanismer, men förordar att historikern startar med de enskilda fakta, källtexterna, och därifrån tar en serie steg till ideologianalysen. Skinner menar, som vi har sett, att ideologin *legitimerar* den politiska handlingen genom förskjutningar i den politiska vokabulärens normativa dimension. Kopplingen göticism–stormaktspolitik är kanske ovanligt komplicerad, om man vill se den som ett fall av detta slags legitimering. I någon mån närmar sig Axel Strindbergs skildring ändå en analys av den götiska ideologin i termer som Quentin Skinner kunde ha gillat; men man blir inte fri från intrycket, att Strindberg närmar sig källtexterna med en redan färdig ideologianalys, som får en avgjord inverkan på hans intresseinriktning och urval. Med Skinners ord vore det väl en eller flera »mytologier» som behärskar Axel Strindberg: bl.a. den att tvinga sina klassificeringskategorier på en främmande begreppsvärld.

Att Axel Strindberg med den Skinnerska måttstocken är en väsentligt sämre historiker än Johan Nordström skulle alltså stå klart efter denna prövning. Om vi ändå kan finna Strindbergs historieskrivning givande och intressant, får det naturligtvis till följd att frågan om värdet och räckvidden av Quentin Skinners idéhistoriska metodlära bibehåller sin ställning som aktuellt debattämne.

Sven Bjerstedt